

<http://www.iriston.com/nogbon/news.php?newsid=389>

Калоев Б.А. Осетино-балкарски етнографски паралели

превод: Ж.Войников

Въпросът са средновековните алано-тюркски (половецки, кумански) връзки първоначално е осветен в трудовете на В.Милер и М.Ковалевски, извършили през 80-те год. на 19 в., пътешествие в Балкария[1]. Събранните от тях материали от областта на топонимията, поставят пред изследователя въпроса за участието на аланския компонент във формирането на съвр.балкарски народ. В съветското време изследването на въпроса е продължено от В.И.Абаев.

Още в 30-те год. На 20 в. специални експедиции в Балкария и Карачай провежда изследване на почти цялата западна част от историческата територия на Алания, от Терек до горното течение на Кубан, и събират огромно количество материал, показващ наличието на близки черти в бита на балкарците и карачаевците, от една страна, и осетинците – от друга. В това време В.И.Абаев установява наличието на 200 осетински думи, възприети от предците на балкарците и карачаевците в средновековния период; катои ма и такива които са се съхранили там, а "в самия съвр.осетински език вече са излезли от употреба"[2]. «Този материал – пише В.И.Абаев, – отново потвърди, че осетинските елементи в балкаро-карачаевски, в никакъв случай не могат да се обяснят като заемки по съседство от земите на съвр.Осетия. В този случай би трябвало осетинските заемки рязко да намалят по посока изток-запад и в такъв отдалачен от Осетия район като Баксанския, би трябвало да са едва забележими. А в действителност баксанския говор е наситен от "осетизми" не в по-малка степен от другите балкарски говори и особнно показателно е че в него се срещат такива осетински думи, които отсъстват от доста по-близките териториално до съвр.Осетия чегемски и горнобалкарски говори. Изводът е пределно ясен, осетинските елементи в балакарско-карачаевския език не са резултат от сравнително нови замекки по съседство от съвр.Осетия, а аланско наследство, резултата от алано-тюркското смесване станало във всички планински клисури и селища, на територията от Терек до Кубан»[3]. Наред с езиковите данни и топонимиката, много важен източник за този алански субстрат в етногенезата на балкарците и карачаевците е и етнографския материал, който почти не е използван. За написването на тази статия послужиха основно материалите събрани от автора по време на експедицията в Балкария и Карачай проведена в 1966 г., както и някои архивни източници (най-вече личния полеви дневник на М.М.Ковалевски).

Събрания етнографски материал показва родство на балкарците и карачаевците с осетинците н областта на стопанството, културата, обичаите и нравите. Това родство може да се обясни с наличието на общи традиции възникнали в периода на съвместното съжителство в планините на западна Алания.

Несъмнен интерес представляват и фамилните предания, събрани от Милер и Ковалевски. Става дума за устното народно творчество, отразяващо отдавна забравени реални исторически събития и съотв. може да помогне за разрешаването на разглеждания въпрос.

Според народните предания става ясно че първоначално куманите (в руск.текст: половцы – половци) проникват и заселват Черекската клисура (в текста ущелъе), което е много по-достъпно от Чегемскоата например, с неговия прекалено тесен и скалист проход. "Всички предания, – съобщават Милер и Ковалевски, – показват че, тази местност някога е била обитавана от

осетинци-дигорци, и по-рано от останалите е приела татарското население (Ж.В. става дума за кумани, но в 19 в. не ги разделят особено) и че от нея вече започва по-нататъчното им предвижване към съседните клисури и долини в семерозападна посока"[4].

В преданията се споменава названията на някои осетински родове: Саута (осет.Черните), Мысакови (осет.Масуг – кула, Ж.В.:а може би и оттам е названието на средновековната българска крепост Мезек?), – сблъскали се с новодошлите тюркоезични племена. Когато в гъстонаселената Черекска клисура се заселват куманите, значителна част от коренните жители – аланите се преселват на територията на съвр.Осетия – в Дигория. Според събраните данни, много то носителите на дигорски фамилии [5] смятат предците си за дошли от Балкария.

Изследователите имат различни мнения по въпроса за заселването на куманите в Балкария: В.Милер посочва края на XIV в.[6], а Л.И.Лавров[7] – към първата половина на XIII в. Според нас куманите, както и аланите напущат равнините северно от Кавказ, след похода на Тимур Куция в края на XIV в. (Ж.В. завършил с Ангорската битка и разгрома на Баязид. На връщане през Кавказ, Тимур разгромява аланите и куманите и разграбва всичко по пътя си.) Имнно тогава те търсят спасение в непрестъпните клисури на планината. Но първите по-големи вълни на преселение, в частност към Черек, са започнали още в XIII в., т.е. в периода на татаро-монголското нашествие.

Съдейки според народните предания, куманите се предвижват на изток от Черек, а на северозапад, постепенно проникват в клисурите Безенги, Хулам, Чегем и Баксан. Навсякъде се сблъскват с местното аланско население, голямо част от което подчиняват. Аланите попаднали в тюркоезична среда се асимилират бавно, като дълго съхраняват своето етническо своеобразие. Това се показва от голямото количество осетинска топонимика съхранила се и до сега. Аланите се споменават и в някои предания отнасящи се към по-късни периоди. Такова е преданието за заселването на Чегемската клисура, записано от М.Ковалевски, но публикувано от него частично. Ние цитираме пълният му текст, съхранен в полевия му дневник: "Преданието, е дошло до нас, – пише Ковалевски – като не осветява времето до появата в местността на рода Балкарукови, преселили се от север, от абазехите (абазинците, адигско племе. – Б.К.). Техният прадед произхождал от семейството Болотукови, които и до сега живеят в Абазехия. В това семейство някой си Анфако, който не се разбираше с братята си, решил да се изсели и достигнал до Баксанската клисура, по горното течение на р.Баксан, където по това време живеели сванети (свани – грузинско племе). След скарване с тях е бил убит, но оставя двама сина Бей-Мурза и Дан-Мурза. Приблизително това станало преди десет поколения (над 350 год.). Потомците им от Баксан се преселили в Чегемската клисура. Те се заселват в аул който сега се нарича Чегем, в който живеел народ с княз Берда (Берда-бей – княз Берда). Разказвачът предполага че това са били осетинци (т.е., осетинци-аланите. - Б.К.). Извън аула има камък (скала) който и до днес се нарича камъка на Берда-бей. Когато братята дошли в Чегем, те били радушно приети то Берда-бей. Били умни хора и бързо му харесали. След смъртта на Берда-бей, власста останал в ръцете на малолетния му син Рачкау, а двамата братя успели да се наложат в аула и да обсебят властта в своите ръце. Какво е станало с народа живял тук не е известно. Първоначално се разделили на две селища: на левата страна на Чегем живели потомците на Берда-бей, в подножието на скалата Бети-кочер, има следи от кула, в която е живял самия Берда-бей, а в основата на кулата има следи от цимент. В дясната страна на Чегем е имало селище което и до днес се нарича Берда-бей. И двете селища са били собственост на въпросния бей "[8].

Както се вижда, следи от предишните обитатели – аланите са се съхранили вероятно до XVI в.

По-дълго време аланите съхраняват своята етническа самостоятелност в Черекската клисура, разположена в съседство с Дигория. Тука са се съхранили и множество осетински топоними и паметници на материалната култура на аланите [9]. В 1966 г. само в селището Каспарта ("слънчева страна") на левия бряг на Черек, сме записали следните топоними: Шаудан (осет. – Шаудон/Саудон) –извор, Дорбун (осет. Дорбун, Ж.В. прабългарски *дебър*) – пещера, Байрам (осет. Майрам) – Мария, и т.д. Също се е помнела названието на вече изчезналото селище Курноят (осет. Курой – мелница, уат – място, легло) и др. Тези селища са се разполагали по лявата страна на Черек, в планиските покрайнини на сегашното селище Верхняя Балкария (Горна Балкария). В този район има "град на мъртвите" с голямо количество полуподземни склепове (гробници) от късното средновековие.

(Ж.В.:В балкарския език, пограбалните комплекси „градове на мъртвите” се наричат „кешане” – една твърде интересна дума, пряк аналог на която е осетинското *каса̀на* – крепост и прабългарското *кисинии*, неизяснено по значение от академ.ни учени, но пределно ясно и доказано от мен, че е означавало селища, крепости!)

За дългото съвместно съществуване на аланско и куманско тюркоезично население в Горна Балкария, или Черекската клисура, и техните връзки със съседните дигорци от Дигорската клисура, съобщава и преданието за произхода на родоначалниците на балкарските таубии (таубей – планнски бей, княз на планинска клисура) – Басиат и на дигорската аристократична фамилия – Баделат. Басиат и Баделат били еднородни братя. (Ж.В. Името Бадал, дало фамилията Бадалов е разпространено и при българите) Първоначално живеели в древния град Маджар на р.Кума, но се преселили в Дигорската клисура. След вереме Басиат се скарал с по-малкия си брат Баделат и се преселил в Черекската клисура[10].

Трябва да се отбележе и наличието на голям брой смесени бракове между осетинци и балкарци/карачаевци. Много осетински семейства се заселват в Балкария и обратно много балкарски – в Осетия. Ето няколко примера: 80-годишният Юсупа Чочаева (с. Безенги, Блакария), съобщава че неговите предци са дошли от Осетия и са били трима братя – Чочай, Чера и Миза. Чочай се установил в Безенги, Чера в Горна Балкария, а Миза в Горен Чегем. Братята станали родоначалници на съвременните балкарски фамилии Чочаеви, Чераеви и Мизиеви. До скоро се съблюдавало представители на тези фамилии да не встъпват в брак.

Родоначалникът на фамилията Созаеви, днес представена от 100 семейства, които живеят в различни села на Балкария, също се смята за преселник от Осетия. 70-годишния Кубати Созаев (с.Белая Речка) разказва че неговия прадед дошъл от Дигория със своя брат и се установил в балкарското село Хулам. Балкарските и осетинските Созаеви до сега са съхранили родствените си връзки. Те се събират на семейни тържества, при свадби ли при погребения. Подобни случаи на родство свързват много осетински и балкарски фамилии, носещи едни също име. Също в много балкарски селища се срещат по няколко фамилии произлизащи от Осетия В с. Гунделен, например, това с фамилиите Тюбееви, Жантуеви, Балаеви, Хутуеви. Характерно е че при балкарците, карачаевците и осетинцете се срещат еднакви фамилни имена (Абаеви, Базиеви, Балаеви, Газаеви, Касаеви, Тменови и др.), появили се в течение на няколко века. Вероятно много от тях са съществували тук и в периода преди куманското заселване. След което при заселването на новото население се разпръскват старите компактно живеещи алански родове. Частите от тези родове влизат в състава на различни народи. Как иначе да се обясни съществуването на фамилията Касаеви на двата края на древната аланска земя, едните – в карачаевското селище Хурзук по горното течение на Кубан, и другите – в Централна Осетия, в с.Нижний Пурият, като и в ред места в Северна Осетия. В Хурзук Касаеви до скоро са били около 100 семейства, а в Осетия – няколко десетки.

За осветляване на осетино-балкаро/карачаевските връзки е интересен анализа на етнонимите, които тези народи използват, наричайки се един друг. Балкария отдавна е известна за осетинците под името Ассъи (Асия), откъдето произлиза етоннима ассиаг, т.е. човек от страата Ассъи. Това старо аланско самоназвание от Западна Алания, се е съхранило и в карачаево-балкарския език, но сега се използва за обозначаване на чуждоверец. Ассыдан туугъан (Ж.В.: туг в осет. ozn.кръв, но в др.ирански ез. тохм/тогм е семе, род, аналог. в източнобългарски диалекти - роднини) – означава роден от безбожник, т.е. от човек от друга вяра, каквито са били аланите-християни за тюрките-мюсюлмани (Балкарците са мюсюлмани). В езика на балкарците и карачаевците има дума алан: означаваща, приятел, земляк. Такава дума отсъства в др.тюркски езици. Независимо от настъпилото езиково различие, осетинци и балкарци са съхранили приятелско отношение един към друг и съвместо са воювали срещу общите врагове.

Заселването на Карачай, става не по-рано от XVI в. в резултат на вътрешни миграции, преселване на балкарци към изворите на Кубан [11]. Днес осетинците наричат карачаевците: хъарасе, хъарасиаг – човек от странта Карачай. Балкарците наричат осетинците дигор, т.е. дигорци – западните осетинци. Карачаевци наричат осетинците-иронци (т.е. източните осетинци) с етнонима тегей[12] (от тагаури – едно от названията на иронците), а дигорците – дюгер.

Така се констатира съхраняване в карачаево-балкарския език на аланските етноними аси и дигори (дигорци), отбелязани още в "Арменската география Ашхарацуиц" VII в.[13], където с името дигор са посочени обитателите на съвр. Дигорска клисура, а с „аш” или аси – са наречени жителите на останалите райони на Западна Алания, което опказва съществуването на две различни алански племена.

Близостта на балкарците и осетинците се проследява и в материалната култура. Несъмнено куманите попадайки в непревечна за тях планинска обстановка са заимствали и наследили аланските селскостопански оръдия, вкл. плуговете и някои навици и прийоми в стопанството. Това се вижда при сравняване на балкарските и осетинските селскостопански инструменти. Балкаро-карачаевския плуг (сабан агъач) е напълно идентичен по устройство с осетинския плуг (дзыбър) и особено в неговия дигорски вариант. И в същото време няма аналогии със плуговете на съседните народи – кабардинци, чеченци. Две главни части от устройството му — ръкохватката и дъгообразната стойка, са съхранили осетинските си названия; първата се нарича гулос, а втората гина[14].

Обща при балкарци/карачаевци и осетинци се оказва и своеобразната коса и гребло използвани в Осетия. При кабардинците тези инструменти не се срещат.

Повсеместно разпространени в Осетия, Карачай и Балкария са имали изкопаните в земята ями за съхранение на зърното. (Ж.В. за аналогични ями съобщава и Ибн Фадлан при волжките българи) Такива ями е имало и в отбранителните и култови сгради и съоръжения, например откривани са в останките от християнски алански храмове от X-XI в. Намирали се по горното течение на р. Кубани (Хумаринския, Сентийския храм). В Чегем по-старите хора са помнели че зърното се е съхранявало по-същата тази традиция в много др.селища в Балкария и Осетия.

Също много названия свързана със жътвата, събирането на сено и складирането му са еднакви при разглежданите народи.

Такива термини в балкарски са: гэстэ – ръкойка житни стъбла при жътвата (осет. дастаг); дис – сноп (осет. идас); хастан – мястото, където се издигат купите сено (осет. Хуасдона, букв.ozn. вместилище за сено, дон – място, хуас – сено, аналог. на старобългарски косъ - сено), куф – голям кош, съндък за превозване на торта в нивата (осет. куф, но и прабългар.ковчегъ, което има убедителни алано-согдийски паралели и няма нищо общо с тюркското кабурчак, въпреки мението на разни доморасли български „специалисти”!); балас – плет от брезови клони на която

се поставя сено (осет. билас); толан – натрупване на докараното от планината сено (осет. толун); бардух, уадых – крив, свит прът (осет. уардах); гэркэ, гэрка – дървен кръг за натягане на връвчици (осет. гарка, Ж.В.: не остава и капка съмнение че българската дума **гергев** е прабългарска от същия алано-асраматски произход!) и т.н.[16]

Голям интерес представлява и широко използване и до сега от балкарците т.нар. броене през две на животните в стадото, много удобен според местните жители. "При балкарците, - казва 115-год. Кукуз Токуев (с. Верхняя Балкария), – не е съществувал друг начин на броене освен осетинския". Както отбелязва В.И. Абаев, този тип на броене сега не се използва от осетинците, заменили старата иранска десетична система с дванадесетична, под влияние на съседните кавказки народи [17]. (Ж.В. Вж и при българите има подобна системна на броене: две, четири, шест, осем, десет...)

По еднакъв начин в Балкария и Осетия се приготвя от млякото маслото и сиренето. Маслобойката представлява издълбан дървен ствол или каче което и при балкарците и при осетинците носи дигорско название. [19] (Ж.В. аналогична е маслобойката и при българите – дълъг и тесен дървен съд, подобен на цев на оръдие, в която млякото се бие с бутало). Явно произлиза от аланите. Кабардинците получават масло без използването на маслобойка.

Сходство в културата на балкарци/карачаевци и осетинци се открива и в архитектурата на тези народи. Намиращите се в Балкария и Карачай стражеви и отбранителни кули, пригодени за живеене, а също и цели планински замъци-крепости от типа на осетинския галуан, произлизат от аланската епоха и периодна на късното средновековие. Днес малко от тези паметници са оцелели.

Всички кули като правило са от един тип. Изключение прави триетажната сванска кулат от XVII в. Като нея други не се срещат във Северен Кавказ, защото тя е строена от свански майстори. Балкарските кули са много близки с осетинските. "Следва да отбележим - пише В. Милер, - кулите които се срещат в Балкария и в Осетия са много сходни на външен вид. Някои от тези масивни постройке са разположени на удобни в стратегическо отношение места, представляват цели крепости, както например тази в близост до аула Хулам. Тук на високия почти коничен хълм се виждат развалините на някога величествен замък, дълъг шест и широк повече от два сажена с основите на кулите. Кой е построил тази непрестъпна

Кулата на Абаеви в с.Горна Балкария

крепост от местен дялан камък е неизвестно, дори и предание не се е съхранило за това. На противоположната страна на клисурата се виждат развалините на друга крепост, явно построена с първата, за да пазят теснината чрез кръстосан огън. И двете кули са с четириъгълни основи, стесняващи се във височина и напълно съвпадат с осетинските "[20].

Според Милер, тези кули и др.отбранителни крепости са строени преди появата на тюркоезичните предци на балкарците и карачаевците. Съхранени отбранителни съоръжения от аланската епоха са описани от балкарските археолози, в частност Г.И.Ионе[21] и

И.М.Мизиев[22], изучаващи средновековните паметници в Балкария и Карачай. Крепостните съоръжения и от по-късния период показват прилика с осетинските. Осетинските майстори са били сред най-добрите троители на кули, като това се отбелязва от много изследователи [23], така че именно те са строили и повечето кули в Балкария.

Сходни са по начин на строеж и гробниците, склеповете на осетинци, балкарци и карачаевци[24] (кешане). Особено внимание заслужава "града на мъртвите" в Черек, състоящ се от множества полуподземи склепове, постороени в по-късни времена, след тюркизацията на района. Също голям интерес предизвикват и група надземни склепове в Горни Чегем, строени към XVI-XVIII в. Много то тях са аналогично на склеповете в Дигория и най-вече в селата

Дзинага и Хазнидон.

А това показва че дошлото езическо куманско население е възприело от аланите с които се е смесило и погребалните обреди.

Голяма роля в обществения живот на балкарците и осетинците е имал т.нар. ныгъш (осет. ныхас - раздумка) – мястото в центъра на селото където се събират мъжете за да разрешават важни текущи проблеми. Тук се помирявали враждуващи родове, вземали се решения отнасящи се до цялото селище, напр. ремонт и посторяване на пътища и мостове, наемане на селски пастири и пр. Тук се провеждали и състезания, игри, надсвирвания. Най-важното място в нихаса заемали старейшините, най-възрастните представители на всеки род. Младите мъже в тяхно присъствие

**Склепове или „град на мъртвите“
– кешане в с.Горен Чегем**

винаги стояли прави, а младежите дори нямали право на глас. Когато заседавал нихаса, жените не са имали право дори да минават наоколо. Корените на явлението ныгъш/ныхас, отиват н аланската епоха [26].

Аланското участие в балкарската етногенеза се проследява и в устройството на дома. Главната част на балкарският дом е кухнята. Подобно на осетинския хадзар, тя е представлявала огромно помещение с потон който се е поддържал от масивен дървен стълб в центъра на стаята. На стълба се закачали различни предмети от бита. Един от предните ъгли на кухнята се превръщал в складово помещение, килер (гум), където водел нисък вход. Такова значение е имал и килера (къабиц) в осетинския дом. Старата стопанка юйбийче (осет. усхицау или афсин) винаги е държала ключовете за килера. Без нейно разрешение никой от по-младите членове на семейството не е имал право да влиза там. Зад влезе млада невеста в гума, е трябвало да получи разрешеине от нея и да и направи подарък. В кухнята също са правели яма (уруз) за съхранение на зърното.

Особена роля е имала веригата над огнището, разположено или централно, или прилепено към външната стена в близост до вратата. По спомените на по-възрастните местни жители, огнището е разделяло дома на мъжка (саотв.дясна) и женска (лява) част, а до огнището се е

слагало специално кресло (шиндик, Ж.В.:респ.съндък)[27] за най-стария – главата на семейството.

В миналото и балкарците и осетинците се отнасяли с особена почит към веригата над огнището. Ако някой е искал да обиди дадения род, достатъчно е било да свали и изхвърли навън веригата от огнището, а това винаги е била начало на кръвна мъст, си спомня 115-год. Кукуз Такуев.

При балкарците/карачаевците и осетинците веригата над огнището е имала значение и за сватбените оибчай. Жената преди сватбата се е прощавала с веригата и при влизането в новото семейство, пак при веригата е била приемана. Като едно от най-страшните проклетия и при балкарци и при осетинци е било „нека огънят загасне в огнището ти” показващо сакралното значение на огнището като символ на семейството.

Характерно, е че много от важните елементи в жилището на балкарците/карачаевците имат алано-осетинске наименования. Такива термини са: хэ-рэк – голяма хоризонтална греда (осет.аххараг), зэлмэ – клони с които покриват покрива на къщата (осет. анзалм, Ж.В. но в тюркските езици, в киргизки *saluu*, хакасски *salorg'a*, тувински *salyr*, узбекски *solmoq*, южноалтайски *sal*, казахски, татарски *salu*, карачаевбалкарски *salyrg'a*, турски *salmak*, гагаузки *salmaa*, чувашки *sulām*, тюркменски *salmak* – скривам, което показва че е възможен и обратен път на заемане), чидинзди – стълб (осет., дигор. сагинза) и др. В Балкария и Карачай са запасени много осетински названия на предметите от бита: тэрхэк - камена скамейка (осет. тархаг); чэпдэк, чиндик – скамейка, кресло, креват (осет.сынтаг, т.е. съндък); кутчел – каче (осет., дигор.кустеллау), чолпи – черпак (осет. – солпи) и т.н.[28]

Голама близост се е наблюдавала и в традиционната храна. Едно от най-разпространените блюда е била баницата с месо и баницата със сирене (при балкарците и карачаевцевците се нарича хэчэн, в осет.иронски джын, дигорски гун) [29], също баници (пирог) са се правели и с различни зеленчуци – картофи, фасул, зеле. (Ж.В.:аналогични блюда има и при българите).

Други общи блюда за балкарци и осетинци са: нэрна – вид каша (в осет.зерна), кэрзэн, (в осет.ирон. кæрдзын, диг. кæрдзин) – вид царевичен хляб, а също така и разпространеното при осетинците блюдо ирон.дзыкка, дзыкка, дигор. дзыкка – каша от разтопено сирене и брашно.

От националните напитки в близкото минало, традиционно балкарците са предпочитали пиво[30] с хмел - хумеллек (осет.ирон. хуымæллæг, диг. хумæйлаг). Приготвяли са го в големи медни котли, особено при сватби и други семейни празници. Както и при осетинците, балкарците също използват рогата на диви и домашни животни (турове, волове) за изготвянето на чаши. Предполага се че обичаят да се приготвя пиво е древноирански по произход, принесен в Кавказ от аланите. (Ж.В. прабългарите също са приготвяли пиво – оловина, в осетински æлутон, диг. æлутон, æлотон, илæтон.)

Близостта между осетинци, балкарци и карачаевци се проявява и в сватбените обичаи, а до ислямизацията на балкарците е имало и сходство в погребалния обред. Сходството в сватбения обред са наблюдава почти във всеки един елемент: в сватовстването, в сключването на брака, в подбора и функциите на различните сватбари, участници в церемонията. Едни от тях (при балкарците и карачаевците те се наричат улан-югер) и изпълняват същата роля, както при осетинците къухыл-халцаг (букв. – държач за ръката). Близки до осетинските са и някои др. Сватбени церемонии в Балкария и Карачай, напр.: домаконд – изпращане на невестата за вода и хызисан[32] – сваляне на булото от главата. При извършването на обреда, на младата булка се пожелава да има девет сина и една дъщеря.

(Ж.В. Трябва да посочим че в брачните обряди на осетинци и балкарци сватбеното знаме е важен атрибут. При осетинците знамето се изработва от невестата. Кагато младоженецът отива

в дома на невестата, там той е символично възпрепятсван от нейните близки, които иска женихът да „откупи” знамето. След това знамето се съхранява от младата булка, то и носи щастие и я закриля при бремеността и раждането. При балкарците знамето е важна част от свадбения кортеж. Всяка кола (сега автомобил) е украсена със сватбено знаме. Както и при българите свадбеното знаме е обкичено с разни дребни сладки, плодове и пр., а младоженецът също трябва да „заплати” за да бъде пуснат при булката. Виждаме голямо сходство в брачните обичай с българите.)

Съществуват и обичаи свързани с различни забрани, но разпространени сред повечето народи в Кавказ. Ще посочим един от тях: при балкарците, карачаевците и осетинците младата булка не трябвало да разговаря със свекъра и свекървата и старшите родственици на съпруга, до извършването а обряда „отваряне устата на невестата” изразяващ се с връчването и на сепециални подаръци. [33]. (Ж.В. и при осетинци и при българи, когато малкото дете проходи, около него се нареждат предмети и какъвто първо хване, значи такава професия ще си избере в живота.)

До приемането на исляма, балкарците са имали сходен с осетинците погребален ритуал, включващ оплакванен а покойника, стрелби с лък (балк. кърааатыу – осет. хъбахъ) и конни надбягвания в негова памет, чиито корени са древноирански.

Голям интерес предизвикват и спомените за доислямските религиозни представи на балкарците/карачаевците. Имали са с осетинците общи светии: Жеорги (св.Георгий, осет., дигор. Уасгергий, ирон. Устарджи), Тотур, Тотар (св. Федор, осет. Тутыр). И до сега в много села на Балкария (Горна Балкария, Безенги, Горен Чегем и др.) са запазени светилищата в чест на Байрам, където идват жени с подаръци (приношение, дарове). Към Байрям се обръщали най-вече бездетните жени. В случая Байрям е деформиран изговор на Майрам, Мариам – дева Мария, Богородица, която олицетворява стария култ към Богинята-майка у осетинците, след приема на християнството.

Сред езическите божества при балкарците, карачаевците и осетинците особено се почита бог Апсати (осет. – Афсати), обитаващ високо в планината и охраняващ своите стада – дивите животни. Осетинците си го представяли сато старец с дълга бяла брада, а при балкарците – като бял тур (див бик). Да се убие бял тур се смятало за голямо нещастие за ловеца. 102-год. Кны Хазанов (с.Гопна Балкария), който на млади години е бил ловец, си спомнял че седем пъти е стрелял по бял тур, но никога не го е улучвал.

Независимо от малките разлики между Апсати и Афсати, всички поверия свързани с това божество са почти еднакви. [35] (Ж.В. аналогични поверия за бог Авдул покровител на горските животни съществуват и при памирските таджики, интересна податка е тунгусоманджурското *авду* – стадо, т.е. възможно е да се касае за много древно централноазиатско влияние. Също при българите, както при памирските таджики, убиването на елен се е смятало че носи нещастие!).

При карачаевските ловци, както и при осетинските е прието по време на лов да се занасят три ритуални хлебчета като дар за Апсати/Афсати. След молитва към този бог, ловците изяждали хлебчетата. Ловците пеят ритуални песни посветени на Апсати/Асфати. След отстрелването на тур или див козел, главата и кожата се оставяли в дар на този бог. По обичай пръв стрелял най-стария ловец [36]. (Ж.В.: аналогично постъпват и памирските таджики.)

Също е имал обичай да се даде на първия срещнат човек не участвал в лова, наречена част от улова. (Ж.В.: при памирските таджики, кожата и костите на убит елен се давали на човек неучаствал в лова да ги занесе и постави в гората, за да се умилостиви Авдул)

Друг езически обичай при изследваните народи е среблата с лък по време на лунно затъмнение. Смятало се че дракон изяжда луната и затова мъжете стреляли към луната за да пропъдят дракона.

В средата на XIX в. Подобен обичай е описан и при осетинците: "Цяла нощ преди Нова година, осетинците се прицелват в луната и стрелят с оръжията си, защото вярват че я заплашва дракон "[37].

Наблюдават се и сходства в етикета свързан със старшинството на трапезата. Например старейшината, главата на семейството получава винаги дясната половина на главата и част от опашката. При осетинците, пред старейшината се поставя цялата глава, опашката и част от трупа. Подобен обичай съществува и при казахите, в чиято етногенеза участват сармати и алани. [38].

Голямо сходство между осетинци и балкарици се наблюдава в народните инструменти и хореография. Един от основните музикални инструменти в Балкария е 12-струнната арфа. Тя и описано и от композитора С.И.Танеев, който посещава балкарците-урусбийци през 80-те год. На 20 в. [39]. Смята се че арфата е наследство от скитите и аланите.

Крачаево-балкарските танци са много сходни с осетинските и доста различни от кабардинските и съседните абхазо-адигски народи. Така, например, популярният старинен кръгов хороводен танец (голлу) при балкарците и карачаевците, по начин на изпълнение е идентичен с осетинския „четна“, широко известен от Нартския епос. Подобно сходство се наблюдава и със осетинските плавни танци – „ханты кафт“, танца на куртатинците и др.

В заключение ще кажем че, дошлите тюркски (кумански) племена, търсейки спасение в непрестъпните планини, постепенно са се смесили и сродил със заварените алани (Ж.В. аналогично в България, куманите се смесват със средновековните българи, но възприемат, с малки изключения, българския език). Явно поради числено превъзходство в Кавказ са успели да наложат езика си, но на битово и културно ниво се асимилират изцяло от аланите и възприемат тяхната народна култура.

От този синтез възниква нов етнос с тюркски език но аланска култура – балкарците и техните братя – карачаевците. Посочените в статията примери потвърждават близкото родство в културата и обичаите на осетинци, балкарици и карачаевци, което несъмнено е причинено от общата и м аланска основа в тяхната етногенеза. Тези изводи се потвърждават и от изследванията правени както в досъветското време, така и през епохата на социализма, потвърждават се и от изследванията в наше време [40].

Сноски:

1 Миллер В., Ковалевский М. В горских общества Кабарды // ВЕ. 1884. Кн. 4; Миллер В. О поездке в горские общества Кабарды и Осетии летом 1883 г. // ЗКОРГО. 1883. Т. VIII; Он же. Терская область: Археологические экскурсии // Материалы по археологии Кавказа. М., 1888. Вып. I.

2 См.: Абаев В.И. Осетинский язык и фольклор. М; Л., 1949. Т. I. С. 283.

3 Там же. С. 275.

4 Миллер В., Ковалевский М. Указ. соч. С. 553.

5 Калоев Б. А. Осетины (Историко-этнографическое исследование) М 1971. С. 34-41.

6 Миллер В. Терская область. С. 77.

7 Лавров Л.И. Карачай и Балкария до 30-х годов XIX в. // КЭС. М 1969 Т. IV. С. 71.

8 Архив АН СССР (ныне - РАН). Ф. 103. Оп. 1. Ед. хр. 329. Л. 35.

- 9 См.: Крупное Е.И. Древняя история Северного Кавказа. М, 1960. С. 359; Семенов Л. Археологические разыскания в Северной Осетии // ИСОНИИ 1947. Т. XII.
- 10 Миллер В., Ковалевский М. Указ. соч. С. 535; Красницкий Ф. Кое-что об Осетинском округе // Кавказ. 1865. № 30.
- 11 Лавров Л.И. Указ. соч. С. 80.
- 12 Тегей-осетины-тагаурцы (Абаев В.И. Указ. соч. С. 280).
- 13 Патканов К. Из нового списка географии, приписываемой Моисею Хоренскому // ЖМНП. 1883. Март.
- 14 Абаев В.И. Указ. соч. С. 279.
- 15 Минаева Т.М. Очерки по археологии Ставрополя. Ставрополь, 1965 С. 64.
- 16 Абаев В.И. Указ. соч. С. 278, 279.
- 17 Там же. С. 282.
- 18 Калоев Б.А. Указ. соч. С. 101, 102.
- 19 По-дигорски - габа/я, у карачаевцев и балкариев - гэбат, тыбыт.
- 20 Миллер В. Терская область. С. 73.
- 21 Ионе Г.И. Верхние Чегемские памятники VI-XIV вв. // УЗКБНИИ. Т. XIX, 1963; Ионе Г., Опрышко О. Памятники рассказывают. Нальчик, 1965.
- 22 Мизиев И.М. Средневековые башни и склепы Балкарии и Карачая (XIII-XV вв.). Нальчик. 1970.
- 23 Акритас П.Г., Медведева О.П., Шаханов Т.Е. Архитектурно-археологические памятники горной части Кабардино-Балкарии // Учен. зап. КЕНИИ 1960. Т. XVII. С. 69.
- 24 Мизиев И.М. Указ. соч. С. 56-81.
- 25 Калоев Б.А. Указ. соч. С. 200, 201.
- 26 Калоев Б.А. Данные этнографии и фольклора о происхождении осетин // Происхождение осетинского народа. Орджоникидзе, 1967. С. 107.
- 27 Шиндик (осет. - сынтаг) - кровать.
- 28 Абаев В.И. Указ. соч. С. 279.
- 29 У осетин-иранцев пирог с начинкой из мяса называется фыджын. У осетин-дигорцев тот же пирог и пирог с начинкой из сыра имеют одно название – ахсин; этот же пирог у балкарцев и карачаевцев именуется – хэчэн.
- 30 У карачаевцев этот напиток исчез, по-видимому, давно; кабардинцам он был не знаком.
- 31 Абаев В.И. Указ. соч. С. 338, 339.
- 32 Масса осетино-балкаро-карачаевских сходных черт, вызванных аланским субстратом в культуре этих народов, находит яркое отражение в монографии: Текеев К.М. Карачаевцы и балкарцы. М., 1989.
- 33 Шанаев Дж. Свадьба у северных осетин // ССКГ. 1870. Вып. IV; Калоев Б.А. Осетины. С. 221, 222.
- 34 Калоев Б.А. Осетины. С. 214.
- 35 Там же.
- 36 Цаголов Г. Охотничий язык и обряды у осетин: (Этнографические заметки) //Терские ведомости. 1895. № 53; Калоев Б.А. Осетины. С. 92, 93.
- 37 Н.П. Тульчинский отмечал по этому поводу: "По обычаю старший предлагает младшему первому стрелять, но это не больше как церемония: младший все-таки представляет старшему первый" (Тульчинский Н.П. Пять горских обществ Кабарды //Терский сборник. Владикавказ, 1903. Вып. 5. С. 205.
- 38 Кавказ. 1855. №7, 8.

39 Танеев СИ. Заметки о музыке, танцах и песне урусбиевцев // ВЕ. 1886..

40 Лавров Л.И. Указ. соч. С. 70.

Советская этнография. 1972. № 3.

Калоев Б.А.
Осетинские историко-этнографические этюды.
Москва: Наука, 1999.

Източник: личният веб-сайт на моя приятел Сергей Таболов от Осетия: <http://iratta.com>

Коментар Ж.В.:

Въпросната статия ни дава ясна представа за приемствеността на народите обитавали областта наричаща се Балкария. Днес под влияние на пантюркизма, намерил благодатна почва сред съвр.балкарци се пишат небивалици, вкл. и от техни учени като Мизиев, който изцяло е скъсал с академизма и историческата наука, напр. че аланите и скитите са били изначално тюрки, че съвр.балкарци са преки потомци на Кубратовите и Аспарухови българи останали в прародината, които са били тюрки, потомци на атиловите хуни, а кипчакския им кумански произход се отрича. Подобни са и твърденията на друга куманска група – кумиките в Дагестан. С тези твърдения, българският читател може да се сблъска на много от рускоезичните балкарски и кумикски веб-сайтове в интернет. А те нямат нищо общо с истината!

В ранното средновековие *балкарците* са *аланоезични*, като останалите *осетинци*. Тяхната тюркоезичност е вторична, късна, когато след чингисидските походи и походите на *Тимурленк* (Тамерлан, Тимул Куция), голяма част от живеещите край Черно море *кумани*, в търсене на спасение, се преселват в Кавказ и асимилират населението на Балкария, явно поради численото си превъзходство. Но че този топоним е съществувал и преди Тамерлан, се потвърждава от сведенията за него „че през кавказкия си поход, завладял страната *Balqar* при изворите на р.Терек.

Назавнието Балкария е предмет на спорове. Произнася се в карачаевски *balqar*, балкарски *bolqar*, диал. *malqar*, под влияние на кипчакские „б-м” преход, напр. „мусулман-басурман”. Някои го свързват със смятаната за тюркеска дума „балкан” – планина, т.е. планинци, те и така се саминаричат - *таулу*. Други търсят връзка с древните българи.

Най-вероятно названието Балкария отразява именно някакъв далечен спомен за вьндур-болгар или българите-оногундури, живели именно в Западен Кавказ. Точно планинският масив Дзиакан в „Ашхарацуйц” отговарящ на съвр.Суган (от абхазо-адигското *тсу, шу* – кон), разположен на територията на съвр.Балкария и Дигоиря е „Хипийската” (Конска) планина на Аспарух.

В преданията на *осетинците-дигори* има мъгляви спомени за митичната област *Бурка*, намираща се в близост с техните земи, където обитавал някакъв митичен народ *царциатя*, загинал от природни бедствия и глад. По записите на Мусо Цаллагов „Фолклорни материали”, от разказа на Ягор Бигулаев (1932 г.) се казва че в Северна Туалетия (Двалаия, Двалетия) живял някога силния народ *царцата*, който бил постигнат от някаква заразна болест и те умирали със стотици. *Нартите* и *царца*, в друго осетинско сказание, се приравняват като един народ, но тъй като били горди и силни, разсърдили боговете и те ги наказали. (И.Джанаев, запис в с.Кесаты

Кау, 1932 г.). В Санибанската теснина „ущелье“ народните предания твърдят, че на север от селата Старая и Верхняя Саниба, по пътя към село Верхнее Кани, на планинския склон и близо до реката се намират древните селища на народа царциата, който загинал от чума (*рын/рун*). Умрелите погребвали в катакомби. Това станало преди 2000 години според разказвача Гагази Дзусов. Що се отнася до названието *царце/царца*, то е митично, производно на осет. *сьир* – хора и *сьој* – жито, според легендата именно недостига на жито е довел до гибелта им. В осетински иронски въпросните *царца* се наричат и *курис*, което означава и житен сноп, във връзка със народни ритуали свързани с почит на житото и реколтата, възникнали като спомен от съдбата на *царциата*. Виждаме как се преплитат спомени за реални събития и спомен за пръбългарското присъствие в Балкария и Дигория с по-късни, приказни сюжети. В това отношение е интересна легендата на осетинците от Куртатинската теснина, записана от Пфаф. Според нея, преди техните деди да се заселят тук, е обитавал загадъчния народ *Бурдартæ* или *Бурсартæ*. Местното население си го обяснява като русокоси, жълтокоси, от осет. *bir* – жълт, светъл. Всъщност *Бурдартæ* би означавало **бурдари** и *Бурсартæ* – **бурсари**, тъй като *-тæ* е частица за мн.ч.

Според Борис Алборов е съществувала реална област „**Бурка**“ разположена в Западен Кавказ, в земите на съвр.Балкария и Дигория. **Дори Албаров смята че родът Бората от нартския епос, всъщност отговаря точно на загадъчните бурка.**

В арменската география „Ашхарацуйц“ ясно е посочен народ **пурка/пурку**, обитаващ в съседство с *цанарите* (саунартæ) в равнината до *ардозците* (обл.Ардоз при изворите на р.Терек), близо до Аланските врата (прохода Дарйял). **Пурка** се поместват между *зихите* и *цанарите*, следователно, народа **Пурка** е живял някъде на Моздокската равнина, простирайки се до *зихите* на Черно море. Това е територията на съвр.Северна Осетия и Кабардино-Балкария. **Пурку** от „Ашхарацуйц“ точно отговаря на осетино-дигорското **Бурку**.

Флавий Ариан (2 в.) в своето описание (обиколка) на Черно море, споменава река *Боргис*, отговаряща на съвр.Мзимта, намираща се на територията на Абхазия: „И така, ако се потегли от Диоскуриада, първата спирка да бъде в Питуиунт, на разстояние триста и петдесет стадия. От там сто и петдесет стадия до Нитика (съвр.Гагра), където в древността е живяло скитското племе, за което споменава историка Херодот: той казва, че този народ е възливил, и такава мътва за тях продължава и до днешно време. От Нитика до река Абаска (вероятно връзка с народа абазги) деветдесет стадия, **Боргис**, отстои от Абаск на сто и двамадесет стадия, а от **Боргис** – на шейсет стадия е Несис, където се издава Херакловия нос (според В.Милер той отговаря на Птолемеевата Ампсалида). Аналогично Птолемея споменава *р.Бурка*: „Зад Коркондам, на Понта, зад град Ампсалис е река *Бурка*“.

Или ако продължим логичните разсъждения на Алборов виждаме че загадъчните **бурка/пурка** отговарят точно на плиниевите *енагерити*, птолемеевите *пагерити* – посочени като сарматски народ, *пугурите* на Захарий Ритор, или това е едно от първите споменаванията на **българския етноним в Кавказ!!!** Част от прабългарите обитават точно Балкария, Дигория и Западен Кавказ и са съседи на абхазците (зихи). Съставителя на „Ашхарацуйц“ един път е съобщил за известните му *купи-болгар* в Западен Кавказ и втори път е преписал птолемеевите *пагерити*, под формата *пурку*, без да подозира че става дума за един и същи народ!

В този аспект особено ценна информация дава Я.Рейнегс, който в 19 в. посещава Кавказ. Той съобщава за осетинското общество (род, племе) **уитигури**, които са съседи на „народа бадил“ (балкарци, по името на прародителя Бадилат) и принадлежи към осетинската група „тигур“. Според Клапрот, няма съмнение че групата **уитигури** е част от остенците-дигори!

Виждаме че тази част от утигурите, която е останала в Кавказ, по-късно се е сляла с близкородствените си дигори!

И така, след като хазарите разгромяват българите на Аспарух, основната българска маса мигрира към Балканите. Малкото които са останали се сесват със съседните алански племена. Например в Западен Кавказ са обитавали асиагите, които са идентични с племето „есегели”. Названието е вариант на етнонима *аси, асиаги* (*æsstæ, æssagtæ*). В случая или имаме отражение на грузинския суфикс за мн.ч. –*ел*, или по-вероятно запзване на стария алански суфикс за мн.ч. – *al*. В осетински се е съхранил, само в понятията за родство, напр. *mad* - майка, *mad-al-tæ* - майка, *us* – съпруга, жена, *us-al-tæ* – съпруги, жени. Всъщност този древен алански суфикс за мн.ч. е – *al(ar)*, отговаря на авестийския –*āro*. Към него е добавен, по-късния сарматски суфикс –*ta, -tæ, -t*, в согдийски. Иначе в осетински *al* се е съхранил като значение – всички. Така че при есегелите се е съхранил същия механизъм: *æss+ag+al+tæ*. Или есегели не е нищо друго освен вариант в названието *аси, асиаги* – старото население на Балкария, тясно свързало съдбата си с *п्राбългарите*.

Ал Идриси описва маршрута от Трапезунд до Тмутаракан и споменава земите на народите през които се минава: „от Трапезунд до р.Рушиу (Риони) в планината Кабк (Кавказ), от устието на Ришиу до *Аскизия* – крепостта на аланите, от *Аскизия* до *Аскала*, от *Аскала* до *Истиберия*, от *Истиберия* до *Алания*, от *Алания* до *Козария*, от *Козария* до *Кир* и от *Кир* до *Кумания*”. Виждаме че страната *Аскала* се намира в Кавказ, между *Алания* и *Грузия* (*Истиберия* – *Иверия*). Днес в *Грузия*, в областта *Цалк*, граничеща с *Абхазия* и *Сванетия* има селище *Ашкала*.

Много интересен факт е че грузинците (имретинци и мингрелци) наричат балкарците „*секелт*”, което пряко доказва че *аскалите* в Кавказ са били *аланско племе*, обитавало територията на *Кабардино-Балкария*, като местоположението му съвпада с данните от *Ал Идриси*. Самата грузинска форма *sekelt*, отразява старото аланско окончание за мн.ч. –*t* (съвр.осет. –*tæ*) и отговаря на изходното (*æ*)*sekel(tæ)*, (*æ*)*segel(tæ)*. А утигурите пък се разтварят сред съседните им дигори.

Или на територията на *Балкария* започват да преобладават есегелите-асиаги, които дават и облика на населението в следващите векове, до преселението на куманите, затова и съвр.осетинци наричат балкарците *аси, асиагтæ*, аналогично на грузинското *секелт*.

Явно и паралелно се е използвал и стария топоним *Балкария*, станали и етноним за съвр.балкарци – потомци на тюркизирани асиаги/есегели.

Ако разгледаме названието *Балкария* от гл.точка на осетинския език се получава много интересен феномен. Осетинското „бал” означава отряд, група въоръжени мъже, военно формирование, а „къори” е аналогично на авестийското „кара” и означава *войска*. Балкъори – народ-войска, народ от войни. Подобни названия имат и други сарматски племена. Например гръкоримските автори често съобщават за сарматския или скитския народ *иседони*, които поместват както в *Синцян* – „серските *иседони*” на *Птолемей*, така и в *Кавказ* – между *Колхида* и изворите на *Танаис* според *Лукиан*. Самога название *иседон*, може да се обясни с осетинското *æfsæddon* – *войска*, *войскови отряд*, от осет. *æfсад* – *армия* и *дон* - *вместилище*. Друга възможност е *еседони/иседони* да отразява осетинското *jasdan* – *войн*, *храбрец*, *благородник*.

Така че твърде вероятно в основата на нашия етноним да стои понятието *народ от войни*, *народ-войска*.